

УДК 372.881.1

РОЗВИТОК МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ

Лисенкова І.П., к. пед. н., доцент,
доцент кафедри дошкільної освіти

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Волошина В.О., студентка

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Політікова К.О., вчитель фізкультури і ЛФК

*КЗ «Криворізький багатопрофільний навчально-реабілітаційний центр
«Перлина» Дніпропетровської обласної ради»*

У статті порушено проблему пошуку нових засобів і методів розвитку мовленнєвої компетентності дітей. Проаналізовано теоретичні основи розвитку мовленнєвої компетентності дитини. Представлено результати дослідження з організації спеціальної роботи щодо розвитку мовленнєвих здібностей дітей.

Ключові слова: мовленнєва компетентність, мовна компетентність, мовленнєві здібності, розвиток мовленнєвої компетентності, дитина.

В статье затронута проблема поиска новых средств и методов развития речевой компетентности детей. Проанализированы теоретические основы развития речевой компетентности детей. Представлены результаты исследования по организации специальной работы по развитию языковых способностей детей.

Ключевые слова: речевая компетентность, языковая компетентность, языковые способности, развитие речевой компетентности, ребенок.

Lysenkova I.P., Voloshyna V.O., Politikova K.O. THE DEVELOPMENT OF THE LANGUAGE COMPETENCE OF CHILDREN

The problem of search of new facilities and methods of the development of the language competence of children is disclosed in the article. Theoretical bases of the development of the language competence of children are analyzed. The results of experimental researches of organization of the special work of the development of the linguistic capabilities of children are presented.

Key words: language competence, linguistic competence, linguistic capabilities, development of the language competence, child.

Постановка проблеми. Державотворчі процеси в Україні тісно пов'язані з функціонуванням української мови, тому громадянським обов'язком кожного індивідуума є оволодіння її літературними нормами, набуття мовленнєвої компетентності, уміння адекватно й доречно практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях, використовувати для цього як мовні, так і позамовні й інтонаційні засоби виразності мовлення. Конкретні вимоги до мовленнєвого розвитку особистості, її мовленнєвої компетентності як кінцевого результату дошкільного етапу ми знаходимо в змісті Базового компонента дошкільної освіти та Державного стандарту початкової загальної освіти.

Мовленнєве спілкування є одним із перших видів діяльності, яким дитина оволодіває в онтогенезі; воно є універсальною умовою розвитку особистості в період дитинства. Мовленнєвий розвиток дитини є головним інструментом, за допомогою якого вона встановлює контакт із довкіллям і завдяки якому відбувається соціалізація дитини.

Водночас, як засвідчує практика, поширення комп'ютеризації, телебачення й інших технічних засобів, які стали доступними дітям як у сім'ї, так і в навчальних закладах, обмежує безпосереднє спілкування дітей з іншими мовцями, унаслідок чого збагачується їхня пізнавальна сфера й водночас гальмується мовленнєва. Мовленнєва компетентність є однією з провідних базисних характеристик особистості, що формується на етапі дитинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічну основу нашого дослідження разом із Базовим компонентом дошкільної освіти, Державним стандартом початкової загальної освіти та Національною доктриною розвитку освіти України в XXI столітті склали теорії розвитку дитячої мови (М.М. Алексєєва, А.М. Бородич, Ф.О. Сохін, Є.І. Тихєєва, А.П. Усова, К.Д. Ушинський, В.І. Яшина тощо); психолого-педагогічні дослідження особливостей мови (Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін). Проблемі формування мовної особистості приділено ве-

лику увагу в дослідженнях А.М. Богуш, Л.О. Варзацької, М.С. Вашуленка, С.О. Карамана, І.П. Лисенкової, Л.І. Мацько, Л.М. Паламар, Г.Т. Шелехової тощо. Особливо значущими є роботи, у яких розглядається сутність і рівнева модель мовної особистості, розвиток таких її складників, як національно-мовна свідомість, мовні здібності, мовне чуття, мовний смак, мовно-ціннісні орієнтації. Але потрібно зазначити, що компетентнісний аспект формування національно-мовної особистості недостатньо вивчений у вітчизняній педагогіці.

Натомість ознайомлення з результатами теоретичного аналізу означеної проблеми й практичним досвідом засвідчило, що питання зв'язності дитячого мовлення (попри всю різноманітність пропонованих методичних систем) розглядається не лише практикаками, але й науковцями в основному однобічно, з погляду оволодіння дітьми загальноприйнятими в лінгвістиці якостями зв'язного мовлення.

Постановка завдання. Мета статті полягає в теоретичному розкритті особливостей розвитку мовленнєвої компетентності дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження. З погляду лінгвістики мовна компетентність – це об'єктивне явище, яке можна було б прослідкувати відносно онтогенезу й філогенезу певної мови з ранніх етапів її функціонування. Однак уперше, стверджує О.Д. Божович, означили це явище тільки в другій половині ХХ століття. До того часу й пізніше паралельно з новим терміном уживалися (й продовжують уживатися) такі поняття, як «знання мови», «володіння мовою», «мовна здатність» тощо [1, с. 33].

Подальша проекція цього явища не лише на мову, а й на мовця та на процеси мовлення зумовила розрізнення понять мовної й мовленнєвої компетенції і компетентностей (як результату засвоєння перших) у дослідженнях таких авторів, як М.М. Вятютнев [5], В.І. Коник [10], С.В. Подліна [12] тощо. Мовну компетенцію почали трактувати як явище певного рівня обізнаності конкретного суб'єкта чи суб'єктів з ідеальною знаковою системою рідної або іноземної мови, а мовленнєву компетенцію – як здатність людини до практичного використання знань про мову в процесі комунікації [1, с. 330].

У поняття мовної й мовленнєвої компетентностей учені вкладають неоднозначний зміст. При цьому вирізняється два основних погляди. Перша умовна група дослідників переважно вживає терміни «мовна компетентність», «мовна компетенція» (І.О. Зимня [8], О.Б. Колодич [9]), однак більшість у цій групі, крім А.Н. Хомського, проектує їх не лише на об'єкт, а й на суб'єкт, тобто поняття мовленнєвої компетентності (компетенції) присутне

у визначенні мовної компетентності (компетенції) у «знятому вигляді». Друга умовна група розрізняє певні типи компетентностей (компетенцій) і, зокрема, проводить межу між компетентністю (компетенцією) мовною й мовленнєвою (М.М. Вятютнев [5], М.М. Наумчук [11]), підкреслюючи, що мовленнєва компетентність не лише пов'язана з мовною, а й формується на її основі [1, с. 76].

Оскільки мовні й мовленнєві компетентності взаємопов'язані, то основою змістового зв'язку між ними (своєрідною змістовою платформою) є лінгвістична й психолінгвістична природа аналізованих явищ. Відповідною має бути й структура двох феноменів. Структуру мовної компетентності як психологічної системи переконливо обґрунтувала О.Д. Божович (вважаємо, що семантика поняття «мовна компетенція» в її роботах принципово, а не в деталях, відповідає тому змісту, який ми вкладаємо в поняття «мовна компетентність») [4, с. 34]. Структуру мовленнєвої компетентності можна визначити як єдність трьох компонентів: мовленнєвого досвіду, знань про мову й чуття мови. Однак кожен з елементів у цій структурі набуває комунікативної спрямованості й відповідного змісту. Принципова різниця в змісті компонентів мовної й мовленнєвої компетентностей полягає в їх системних функціях, потенціалах використання.

Процес мовного розвитку розглядається в сучасній освіті як загальна основа виховання й навчання дітей. За твердженням Л.С. Виготського, для успішного освоєння програми навчання в школі у випускника дошкільного навчального закладу повинні бути сформовані мовні навички – мовні операції, які здійснюються несвідомо, з повним автоматизмом відповідно до норм мови й служать для самостійного вираження думок, намірів, переживань. Сформувати навички – означає забезпечити правильну побудову й реалізацію висловлювання [7, с. 165].

В умовах сучасної мовної освіти, коли створені підвалини для розвитку творчої ініціативи, відкритий широкий простір для вираження різних думок, переконань, оцінок, формування умінь і навичок продуктивного спілкування слід починати з раннього віку й продовжувати все життя, оскільки серйозне ставлення до вміння володіти рідною мовою є запорукою життєвого успіху. Мовна компетентність дитини є наскрізною компетенцією, адже вона знайшла своє відображення майже в усіх сферах життєдіяльності.

Академік А.М. Богуш, аналізуючи змістовий аспект культури мови й мовного спілкування як провідних складових частин риторики останніх десятиліть у програмах дошкільних установ, підкреслює: «Форму-

вання культури мовленнєвого спілкування в програмах «Малятко», «Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку», «Базовий компонент дошкільної освіти» є базисною характеристикою випускника дошкільного закладу, обов'язковою для всіх дітей 6–7 років» [2, с. 13].

Провідною формою навчання дітей рідної мови та розвитку мовлення були й залишаються заняття різних видів і типів. В основу мовленнєвих занять доцільно покласти роботу з літературними текстами, які забезпечують особливий емоційно-естетичний настрій заняття, допомагають дітям у набутті життєвої компетентності. Активності дітей сприяють також творчі завдання, звернення до їхнього особистого досвіду, адже чим більше розмовляють діти на занятті, тим воно ефективніше. Кожне мовленнєве заняття має давати дітям почуття задоволення. Досягається це завдяки використанню доступних і цікавих прийомів навчання.

Шляхом аналізу сучасних досліджень і науково-методичних розробок було визначено, що найефективнішим засобом розвитку мовленнєвої компетентності є ігри-фантазування, які передбачають насамперед розвиток мовлення, виховання культури мови дитини, що зумовлює особливу організацію мовної роботи, націлену на збагачення словника, граматичну упорядкованість, зв'язність висловлювання в процесі творчої роботи, розвиток поетичної чутливості до краси й точності художнього слова, через який реалізується естетична функція дитячого мовлення. Подібні ігри сприяють розвитку зв'язного мовлення в дітей, відіграють важливу роль у досягненні дітьми високого рівня мовленнєвої культури, що характеризується багатством, точністю й виразністю, формують у дітей граматичну компетентність, розвивають усі психічні процеси, а головне – спонукають дитину до самостійної творчої діяльності.

На основі проаналізованої наукової літератури була здійснена дослідницька робота з оцінювання рівня розвитку мовленнєвих здібностей дітей. Результати констатуючого експерименту засвідчили доцільність організації спеціальної роботи з розвитку мовленнєвої компетентності дітей. Ми виконали поставлену мету, вимірявши показники первинного рівня сформованого об'єкта дослідження в експериментальній і контрольних групах, провели якісний аналіз отриманих результатів. Це обумовило доцільність проведення формуючого експерименту в експериментальній групі.

Головна мета такого експерименту – через спеціально дібрані ігри-фантазування сприяти розвитку мовленнєвої компетентності як компонента креативності особистості,

розвитку здібності вільно й творчо використовувати мову й мовлення в різних ситуаціях спілкування. Реалізація визначеної мети відбувається за такими напрямками:

1) розвиток зв'язного мовлення, виховання культури мовлення дитини, що передбачає особливу організацію мовленнєвої роботи, націлену на збагачення словника, граматичної впорядкованості, зв'язності висловлювань у процесі роботи над текстом; розвиток поетичної чутливості до краси й точності художнього слова, прагнення говорити правильно й виразно рідною мовою;

2) розвиток художньо-естетичного сприймання літературних творів і активного творчого ставлення дітей до літературно-мовного матеріалу, що передбачає трансформацію творів у самостійне творче висловлювання, яке набуває в кожній дитини своєї колоритності, своїх особливостей;

3) розвиток творчої уяви, фантазування, дивергентного мислення й інших психічних процесів, а також пізнавальної активності дітей;

4) збагачення емоційно-чуттєвого та когнітивного досвіду дитини, що зумовлюється творчою мовленнєвою діяльністю, яка сприяє розвитку особистісної активності та нестереотипності сприймання, здатності створювати гнучкі, варіативні образи.

Робота характеризувалася поетапним ускладненням матеріалу. Для реалізації поставленої мети навчально-виховний процес будувался за трьома етапами: пропедевтичним, відтворюючим, моделюючим. На першому етапі роботи (пропедевтичному) пріоритетною лінією визначено розвиток зв'язного мовлення. Метою першого етапу було створення умов опосередкованого впливу на розвиток мовленнєвої діяльності дітей передусім через формування необхідного для виконання мовленнєвих завдань рівня мовленнєвої компетентності. На основі збагачення лексичного багажу, засвоєння граматичних уявлень діти оволодівають уміннями складати різні типи зв'язного висловлювання. Навчання здійснювалося під час ігор-фантазувань, де діти вправлялися в складанні різних висловлювань за допомогою структурно-логічної схеми, виконували лексико-граматичні вправи з творчими завданнями.

Другий етап – відтворюючий. Мета другого етапу – створення умов для цілеспрямованого розвитку інтелектуальних і творчих мовленнєвих здібностей. Пріоритетною лінією навчання став інтелектуально-творчий напрям, завдяки якому відбувався розвиток творчої уяви, дивергентного мислення, розвиток творчих можливостей дітей, і це збагачувало їхні можливості самостійного пошуку

способів розв'язання мовленнєвих творчих завдань; паралельно проводилася робота з формування зв'язності та цілісності висловлювання або складеної дітьми розповіді.

На третьому етапі (моделюючому) відбувалося колективне й індивідуальне моделювання різних типів зв'язних висловлювань. Мета третього етапу полягала у створенні умов для збагачення різних видів діяльності на основі розвитку мовленнєвих творчих здібностей у дітей.

Після проведення формуючого експерименту було здійснене повторне вимірювання рівня сформованості мовленнєвих здібностей у дітей. Аналіз результатів показав, що в експериментальній групі значно підвищився рівень сформованості мовленнєвих творчих здібностей, а в контрольній групі він фактично залишився на тому ж рівні. В експериментальній групі 18% дітей мали високий рівень розвитку мовленнєвої компетентності; 62% дітей – середній рівень; 20% дітей – низький рівень. У контрольній групі 26% дітей мали високий рівень; 64% – середній рівень; 10% дітей – низький рівень розвитку мовленнєвої компетентності.

Аналіз кількісних відомостей дозволяє відзначити покращення результатів виділених показників в експериментальній групі, побачити динаміку їх розвитку протягом експерименту. Аналіз контрольного експерименту засвідчив, що зменшилася кількість дітей, які мають низький рівень розвитку мовленнєвої компетентності (13%), при цьому середній рівень становить 47%, а високий – 40% (в експериментальній групі). Результати підсумкового експерименту свідчать, що в контрольній групі показники майже не змінилися. Вважаємо це наслідком традиційної методики навчання дітей.

Аналізуючи результати експерименту, необхідно підкреслити, що значно зросла ініціативність дітей, їх активність у складанні власних творів. Порівняно з попередніми результатами діти експериментальної групи вільно висувають мету своєї роботи, майже всі намагаються планувати роботу й виконувати її за своїм планом. Діти раціонально добирають спеціальні дії для досягнення бажаної мети.

Таким чином, аналіз контрольного експерименту продемонстрував ефективність використання ігор-фантазувань у розвитку мовленнєвих і творчих здібностей. Дослідження засвідчило, що використання ігор-фантазувань сприяє розвитку мовленнєвої компетентності дітей.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, розвиток мовленнєвої компетентності дитини – складний психологічний процес, що не зводиться до простого відтворення дити-

ною почутої мови. Він визначається мірою сформованості знань, умінь і навичок дитини й виявляється в соціальній та інтелектуальній активності в колі дорослих і однолітків. У формуванні мовленнєвої компетентності лежить триєдина мета: розвиток мовлення, навчання мови та мовленнєве виховання. Своєчасно сформована в дитячому віці мовленнєва компетентність є головною умовою подальшого успішного навчання та життєдіяльності.

Шляхом аналізу сучасних досліджень і науково-методичних розробок було визначено, що найефективнішим засобом розвитку мовленнєвої компетентності є ігри-фантазування. У них дитина має змогу грати зі словами, промовляючи низку звуків рідної мови, створюючи незвичайні слова, загадки, віршики, казки, оповідання. У гри-фантазуванні дитина може експериментувати, багаторазово виконувати будь-яку дію, від якої вона отримує задоволення і власне продукт діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і практика / А.М. Богуш. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 216 с.
2. Богуш А.М. Мовленнєва робота з дошкільниками: шляхи оптимізації / А.М. Богуш // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2013. – № 3. – С. 4–13.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей: сутність та шляхи реалізації / А.М. Богуш // Дошкільне виховання. – 1999. – № 6. – С. 3–5.
4. Божович Е.Д. Развитие языковой компетенции школьников: проблемы и подходы / Е.Д. Божович // Вопросы психологии. – 1997. – № 1. – С. 33–34.
5. Вятютнев М.Н. Коммуникативная направленность обучения русскому языку в зарубежных школах / М.Н. Вятютнев // Русский язык за рубежом. – 1977. – № 6. – С. 38–45.
6. Вашуленко М.С. Мовленнєвий розвиток дошкільників – запорука їхньої наступної успішності / М.С. Вашуленко // Дитячий садок. – 2004. – № 20. – С. 4–5.
7. Выготский Л.С. Психология развития ребенка / Л.С. Выготский. – М. : Смысл, Эксмо, 2004. – 678 с.
8. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке: Кн. для учителя / И.А. Зимняя. – 2-е изд. – М. : Просвещение, 1984. – 160 с.
9. Колодич О.Б. Сучасні підходи до вивчення мовленнєвої діяльності / О.Б. Колодич // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 4. – С. 55–60.
10. Луценко Л.І. Лексична робота з українського мовлення з дітьми старшого дошкільного віку / Л.І. Луценко. – К. : Освіта, 1994. – 142 с.
11. Наумчук М.М. Говоримо, читаємо, пишемо / М.М. Наумчук. – Тернопіль, 1997. – 32 с.
12. Пометун О.І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О.І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Під заг. ред. О.В. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2003. – С. 16–25.